

Вілен Горський

ПЕРЕКЛАД ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ФІЛОСОФСЬКОГО ЖИТТЯ

Я свідомо порушую традицію УГО, відмовившись вказувати конкретні книги, публікація яких стала приводом для міркувань, що пропонуються далі.

По-перше, перелік їх був би надто великим. По-друге, я не маю наміру конкретно аналізувати здобутки й, на жаль, численні втрати й недоречності, присутні в окремих продуктах перекладацької діяльності. Мене цікавить, передусім, саме явище перекладацького буму на ниві філософських публікацій. Адже є всі підстави стверджувати, що одну з характерних особливостей нашого філософського життя впродовж останніх років становить безпрецедентний вибух активності у перекладанні сучасною українською мовою класиків філософської думки. Геракліт, Платон, Цицерон, Сенека, Августин, Еразм Роттердамський, Гоббс, Гельвецій, Ніцше, Рассел, Вітгенштайн, Вебер, Леві-Строс, Ортега-і-Гассет, Коллінгвуд, Сартр, Гайдеггер, Марсель, Поппер, Рікер – ось далеко не повний перелік імен мислителів, чиї твори, завдячуючи, передусім, зусиллям видавництва «Основи» і ще кількох у Києві, Львові та Харкові, побачили світ упродовж останніх років. Сам по собі цей факт безумовно засвідчує активізацію зусиль на філософській ділянці нинішнього культурного життя України, що не може не радувати.

Але поряд з цим навіть побіжний огляд результатів цього перекладацького буму викликає неоднозначне враження, проблематизуючи саме явище. А це потребує спеціального осмислення хоча б перед загрозою чергової

профанації доброї справи за, на жаль, уже звичним рецептом: «Хотілось як краще, а вийшло як завжди...»

З одного боку, поспіх на ниві перекладацької діяльності – цілком зрозумілий. Адже історія України склалась так, що в наявному фонді україномовної літератури взагалі майже повністю відсутні переклади класиків світової філософії. Здійснений у 1932 році Валер'яном Підмогильним переклад Гельвеція та видання впродовж 60-70-х рр. у серії «Пам'ятки естетичної думки» «Поетики» Арістотеля, «Про красу» Хогарта та «Парадоксу про актора» Дідро, по суті, вичерпують фонд здобутків попередніх десятиліть на ниві україномовних перекладів філософської класики. Щоправда, до цього слід додати ще 49 томів творів Маркса і Енгельса та 55-томне видання творів Леніна. Але вони, за влучною характеристикою Оксани Забужко, були не так перекладені, як «перезняті» з російської мови на українську й не сприяли збагаченню української філософської мови. Навпаки, витворювали максимально русифікований варіант «дубль-новомови», не розвиваючи, а суттєво обмежуючи можливості українського «мовомислення» (Див.: О. Забужко. *Хроніки від Фортінбраса*. – К., 1999. – С. 118-120, 134-135). Отже, навіть враховуючи вже зроблене впродовж останніх років, ми позбавлені понині можливості ознайомитись в українському перекладі з античною спадщиною (за винятком Геракліта, неповного Платона і «Поетики» Арістотеля), з творами середньовічних та ренесансних мислителів (за винятком Августинової «Сповіді» й «Похвали глупоті» Еразма Роттердамського), працями Спінози, Локка, Вольтера, Декарта, німецьких класиків починаючи від Лейбніца й Канта до Гегеля включно etc. (можливо, цей перелік не досить точний – щось пройшло повз мою увагу, щось з'явилося після того, як писались ці рядки, – але картина загальної ситуації незмінна). Нам таки дійсно треба поспішати. Бодай перед лицем тієї шокуючої ситуації, що склалась на ниві сучасної філософської освіти.

Про це я вже писав раніше, відзначаючи неписьменність тягаря, який ми покладаємо на плечі студента, що здійснює перші кроки на шляху ознайомлення з філософією, коли вимагаємо від нього самостійного перекладу, скажімо, Арістотеля чи Гегеля українською мовою, до того ж на підставі рекомендованого російського тексту. Та біда – не так у цьому. Це, скоріше, «нормальний» наслідок нашої нинішньої ненормальної ситуації. Загроза в сприйнятті такої аномалії за норму. Вона є симптомом хвороби, що породжує наївний погляд на переклад як технічну справу перемикання з реєстру однієї мови на іншу, хвороби, яка дискредитує саму справу.

Власне, результати такого типу перекладацтва відіграють роль чи не найпереконливішого аргументу на користь прибічників сумнівної теорії розподілу мов і, відповідно, національних культур на «філософські» й такі, що не налаштовані на філософування в принципі. До числа останніх радикали залучають всі східнослов'янські мови, помірковані роблять виняток хіба для російської.

Я обмежусь лише одним прикладом, показовим, зокрема, в тому сенсі, що в даному випадку йдеться не про фанатика-дилетанта, який не вартий серйозної уваги, а про досить поважного професіонала-лінгвіста. В нещодавно виданій доволі цікавій збірці, яку започаткували харківські вчені, «Філософія язика: в границях и вне границь» (Харків, 1999. – Вип. 3-4) вміщено статтю Н. Луценко «О «новой» украинской школе философии языка, или о новом русском реализме». Полемізуючи з львівським дослідником Ф. Бацевичем стосовно правомірності характеристики творчості кола сучасних харківських вчених – організаторів цього видання – як свідчення появи нової української школи філософії мови, Автор вводить розгляд цього досить конкретного питання в контекст більш широкої проблеми. Н. Луценко не погоджується з радикалами, що взагалі заперечують налаштованість на філо-

софське узагальнення східнослов'янських народів, у тому числі й російського (тут він посилається на статтю VI. Hgrabe «Достаточно ли абстрактен русский язык?», опубліковану в «Bulletin Ustavu ruskeho jesyka a literatury». – Praha, 1966. – Т. X, а також на виступ російського поета Є. Витковського в «Книжном обозрени» – 1995. – № 48). Разом з тим, саме в цьому він вбачає чи не найбільш характерну відмінність української мови від російської. Резюмуючи результати компаративного аналізу російської та української мови, він зазначає: *Не случаен тот факт, что философские исследования в Украине осуществлялись и публиковались главным образом на русском языке (и это положение сохраняется), – в этом сказываются различия языков по способности располагать к философствованию как таковому* (с. 294).

Дійсно, найкращий спосіб розв'язання проблеми – заперечення її як такої. Для чого бідкатись з приводу реальної недосконалості української філософської мови, її крайньої збіднілості, які заважають вдосконалювати працю над перекладом філософської класики? Чи не краще – взагалі відмовитись від спроб «філософувати по-українськи», посилаючись на неможливість цього, зумовлену ментальними особливостями, відображеними в мові. Натомість, прагнучи розширити інтелектуальний простір свободи української людини, слід всіляко сприяти переходу її принаймні в сфері філософування на російську мову: *при переходе на русский язык носитель украинского языкового архетипа обретает... значительный резерв («фору») для языкотворчества и умозрительного, идеального бытия, т.е., собственно, для реализации потенций (свободного) невербализованного мышления (философствования)* (с. 296).

Я поділяю підхід Автора до мови, що ґрунтується на відомому з часів Гумбольдта і нашого Потєбні погляді, згідно з яким мова є не «ergon» – продукт і засіб

діяльності, а «energeia» – сама діяльність, стихія, активність. Я згоден з поглядом на мову, висловленим у відомій формулі Гайдеггера, – *мова є домом буття. У цьому житті живе людина*. Зрештою, я не маю наміру заперечувати відверто скептичну оцінку стану в українському «домі буття» з огляду на можливості там жити й вільно творити філософу. Але з цього аж ніяк не випливає доцільність заклику, зверненого до філософів, – тікати зі своєї хати до більш облаштованого «дому» (тут останнім часом, крім російського, пропонують ще англійський «дом»).

Я не поділяю погляд на ментально зумовлену приреченість української нації, як і будь-якої іншої, на її нефілософське існування. Адже мова не застигла в своїй первинній даності. Вона перебуває у постійному розвитку. Згоден, нам багато зусиль слід докласти, щоб вільно екзистувати в українській мові. Й цій меті, врешті-решт, і має служити переклад, завдяки якому здійснюється не простий перенос слова, терміну з мови в мову. Переклад вимагає розбудови власної живої мови, в якій ми працюємо, у відповідності до ідей, що ними жив мислитель, чий твір перекладається. Адже перекладаються не слова, а тексти. Як влучно зазначив німецький лінгвіст Г. Вайнріх, перекладені слова брешуть завжди, перекладені тексти – тільки тоді, коли вони кепсько перекладені. Так, кожний переклад вимагає напруженої праці в сфері мови, на яку здійснюється переклад, щоб «вживити» в неї ідею, зроджену в іншому мовному середовищі. Це важко зробити. Подвійно ускладнюється таке завдання стосовно мов, що в силу історичної долі виявилися надто збідненими для такої роботи. Але це не є приводом для припинення роботи. Навпаки – стимулом для примноження зусиль. Що ж до принципового протиставлення української мови як ментально не налаштованої на філософування, відзначу, що ситуація не така вже без-

надійна. Відсутність україномовної академічної філософської школи парадоксально компенсувалась українською літературою XIX-XX століть. Філософські поеми Івана Франка, драматургія Лесі Українки дають підстави стверджувати, що евристичний потенціал для розбудови українського філософського «дому буття» є. Ідеться лише про здатність досягнути його і, спираючись на цей базис, заходитись до подальшої розбудови. Процес такий повинен реалізувати себе через створення у нашій мові відповідних концептів і структур, які дозволили б здійснити адекватне прочитання філософської класики по-українському. Тобто, йдеться не так про популяризацію здобутків світової культури, як про чи не головне творче завдання розбудови філософського «мовомислення», без чого українська філософія не може актуально існувати взагалі.

Тим-то на часі нині – критичне осмислення перших спроб на шляху здійснення україномовних перекладів світової філософської класики. Ця критика нам необхідна не для того, щоб з полегшенням відмовитись від продовження важкої роботи, посилаючись на ментальну неналаштованість нашої культури на «філософування по-українськи». Вона є необхідною з огляду потреби вдосконалення досвіду у виконанні чи не найголовнішої на нинішньому етапі українського філософського життя роботи.

Через філософію культура самоусвідомлюється. Без філософії культура не може оприявити власну суть як для носіїв цієї культури, так і для представників інших народів.